

Ю. І. Фещенко, В. М. Мельник, А. М. Приходько
КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЦИНИ — АКАДЕМІК ФЕОФІЛ ГАВРИЛОВИЧ ЯНОВСЬКИЙ
(ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Ф. Г. ЯНОВСЬКОГО)

Державна установа “Національний інститут фтизіатрії і пульмонології імені Ф. Г. Яновського НАМН України”

Медицина складається з науки та мистецтва, а над ними простягається покров героїзму.
Глязер Гуго

12 червня 2010 р. медична та наукова громадськість України відзначатиме 150-річчя від дня народження Феофіла Гавриловича Яновського — видатного українського терапевта, науковця, громадського діяча, основоположника вітчизняної фтизіатрії, одного із засновників знаменитої Київської терапевтичної школи, першого в історії української медицини академіка-клініциста.

Наукова та клінічна діяльність академіка Ф. Г. Яновського була різноплановою. Протягом 23 років він очолював різні терапевтичні кафедри Київського університету, зокрема, кафедру факультетської терапії з 1921 до 1928 року. Серед 62 наукових праць, що належать перу Феофіла Гавриловича, простежується цикл досліджень, присвячених розробці питань бактеріології, пульмонології, мікробіології, патологічної анатомії, нефрології, клінічної інфектології, клінічної фармакології, санаторно-курортної справи.

Та найбільшим був безцінний внесок у фтизіатрію, зокрема в діагностику захворювань органів дихання: Ф. Г. Яновський розробив унікальний метод перкусії грудної клітки “ялинкою”. Він запропонував оригінальну модель скляного стетоскопа, внаслідок використання якого підвищується якість аускультатії (“До техніки аускультатії”, 1893 р.). Феофіл Гаврилович визначив діагностичне значення простору Траубе при плевриті, що дало змогу відрізнити крупозну пневмонію від ексудативного лівостороннього плевриту (“Про напівмісячний простір Траубе і діагностичному значенні його при плевритах”, 1897 р.).

Величезний вклад вченого у вивчення проблеми туберкульозу, зокрема він розробляв особливості етіо-

Будинок в с. Миньківці, де народився Ф.Г. Яновський

Ф. Г. Яновський з матір'ю, Ганною Матвіївною Савченковою, 5–6 років

логії та патогенезу цього захворювання, стан імунної системи при ньому, питання діагностики, клініки, профілактики і лікування цієї недуги. Численні наукові проблеми, які досліджував Феофіл Гаврилович, були актуальними, новаторськими, перспективними, значення більшості із них для сучасної науки зберігається й дотепер. Ретельність виконання і результативність наукових робіт Ф. Г. Яновського сприяли прогресу науки і багато з них в подальшому виділились в окремі галузі медицини.

Народився майбутній лікар і вчений в с. Миньківці Новоушицької волості, Подільської губернії, нині Хмельницька область, в багатодітній сім'ї (4 синів і 2 доньки) службовця. Предки Яновських вели свій родовід з українського козацтва, належали до відомого українського дворянського роду Гоголів-Яновських. Батько, Гаврило Іванович Яновський, був високоосвіченою людиною, закінчив Головний педагогічний інститут у Петербурзі, працював в Управлінні державного майна, знав грецьку, латинську і польську мови, тому не дивно, що всі сини Яновських отримали вищу освіту.

На початку 1870 р. родина Яновських переїхала до Вінниці, за місцем служби батька, а десятирічний Феофіл вирушив до Києва (остаточно сім'я переїде сюди у 1878 р.), де він почав навчатися у 4-класовій Київській подільській прогімназії. Влітку 1878 р., закінчивши із золотою медаллю 3-ю Київську гімназію, юнак вирішує вступити до Київського Імператорського університету святого Володимира (нині — Київський Національний університет імені Тараса Шевченка) на медичний факультет. Деякі дослідники життєпису Ф. Г. Яновського вважають, що

Будинок на Андріївському узвозі, № 17, де на початку ХХ ст. мешкав видатний вчений-терапевт, доктор медицини Ф.Г. Яновський. Наприкінці 1980-х рр. будинок був розібраний і замінений на невадлу цегляну "копію"

появу інтересу до медичних наук у нього спричинила саме родина майбутнього лікаря. Батько захоплювався прикладною медициною, мав достатньо медичної літератури, до того ж, саме в той час, коли молодий Феофіл вибирав майбутню професію, почали хворіти його мати й брат, а незадовго до цього померла сестра. "Картина страждань близьких людей, бажання полегшити їх, звичайно, не могли не відіграти в цьому значної ролі" [1].

Жага до знань у студента Яновського була настільки величезною, що, окрім основних занять, він додатково відвідував лекції з політичної економії, римського права, історії новітньої літератури, історії стародавньої філософії, економіки, вивчав англійську, німецьку і французьку мови. У 1881 р., на четвертому курсі університету разом з О. А. Киселем була організована діяльність першого в країні студентського "Наукового клінічного товариства студентів-медиків м. Києва", що існує до цього часу і носить ім'я професора О. А. Киселя. Саме робота в товаристві сприяла виникненню інтересу у Ф. Г. Яновського до науки, розширила коло його наукових інтересів, тут були закладені підвалини майбутніх бактеріологічних лабораторних досліджень.

В університеті, під впливом вчителів — Володимира Олексійовича Беца, анатома, який відкрив дорогу неврології та психіатрії, Григорія Миколайовича Мінха, епідеміолога, завідувача кафедрою патологічної анатомії та професо-

Університет св. Володимира

ра Карла Генріховича Тритшеля, відомого терапевта, завідувача кафедрою госпітальної терапії, Никанора Адамовича Хржонщевського, одного з основоположників гістофізіології та санітарної освіти — сформувався світогляд та вибір майбутнього виду діяльності, оскільки терапія приваблювала Ф. Г. Яновського найбільше.

Після закінчення університету з відзнакою у 1884 р. молодого лікаря Яновського, за рекомендацією професора К. Г. Тритшеля, обирають позаштатним, а незабаром і штатним ординатором при кафедрі госпітальної терапевтичної клініки. У березні 1884 р. на засіданні Товариства київських лікарів (з 1922 до 1928 р. Феофіл Яновський був віце-президентом цього товариства) він доповів про результати своєї першої наукової роботи "Спостереження над дією каїрину при деяких інфекційних хворобах". У цій праці молодий науковець підтверджував властивість речовини каїрину знижувати температуру у хворих на черевний тиф, туберкульоз та крупозне запалення легень.

Влітку 1886 р. Ф. Г. Яновський їде у відрядження за кордон з метою вивчення та вдосконалення методики бактеріологічних досліджень: у Парижі він навчався у Луї Пастера, а в Берліні — у Роберта Коха, а також проходив стажування у клініці внутрішніх хвороб Ляйдена й Гергарда в Берліні та у клініці професора Жермена Се в Парижі. Захоплення Яновського бактеріологією з метою більш широкого впровадження методів бактеріологічної діагностики туберкульозу призвели до організації у 1886 р. першої в Києві бактеріологічної лабораторії, яка стала на той час однією з найкращих у країні.

Через три роки після закінчення університету Феофіл Яновський одночасно з роботою в клініці розпочинає поглиблене вивчення фізіології, тому протягом наступних 1888–1890 років він працює у відомого київського професора кафедри фізіології здорової людини в Університеті св. Володимира, автора підручника "Фізіологія людини" (1809 р.) Чір'єва Сергія Івановича та незабаром здобуває звання помічника прозектора цієї кафедри. Після двох років науково-дослідної роботи при кафедрі фізіології університету його знову направляють до Берліна для продовження стажування з питань терапевтичної дії туберкуліну Роберта Коха. Творче перейняття науково-практичного досвіду німецьких бактеріологів і поширення його у лікарській практиці в ті часи було надзвичайно важливим, потрібним і актуальним, особливо зважаючи на стрімке зростання захворюваності і смертності від туберкульозу в Києві наприкінці ХІХ століття.

У травні 1890 р. Ф. Г. Яновський, працюючи на посаді завідувача інфекційного і терапевтичного відділень Олек-

Ф. Г. Яновський в період закінчення Університету св. Володимира, 1884 р.

Ф. Г. Яновський під час захисту дисертації, 1890 р.

сандрівської лікарні, успішно захищає докторську дисертацію на тему "До біології тифозних бацил". У цій дисертаційній роботі він дослідив не лише особливості тифозних паличок, умови їх існування в навколишньому середовищі, але і знайшов спосіб знешкодження цього збудника. Він вперше встановив бактерицидну дію ультрафіолетових променів на паличку черевного тифу. Водночас виходять з друку його наукові праці: "Бактеріологічне дослідження дніпровської води у Києві", де Феофіл Гаврилович зазначає добрі її властивості на відміну від інших річок, адже бактерій у дніпровській воді було від 700 до 2,880 на 1 куб. см. водної проби. У праці "Бактеріологічне дослідження снігу" описується бактеріологічний аналіз снігу, який щойно випав і який лежав протягом різного часу, при різній температурі повітря. У роботі "Діагностична цінність дослідження крові на присутність тифозних бацил" автор повідомляє про негативні наслідки засіву крові черевнотифозних хворих на різних середовищах, внаслідок чого такий метод, на думку Ф. Г. Яновського, не має великого діагностичного значення [1].

Варто сказати, що саме в Олександрівській лікарні розпочалося формування Київської терапевтичної школи, де її засновники В. П. Образцов, М. Д. Стражеско, Ф. Г. Яновський, завідували терапевтичними відділеннями. Згодом вона розділилася на школи В. П. Образцова та Ф. Г. Яновського. Предметом наукових досліджень у школі Ф. Г. Яновського та його учнів були переважно інфекційні хвороби, пульмонологія, фтизіатрія та нефрологія.

Учнями Ф. Г. Яновського були талановиті клініцисти В. В. Виноградов, В. М. Михайлов, А. М. Зюков, В. М. Иванов, В. Х. Василенко, Б. Є. Вотчал, Б. С. Шкляр, Ф. Я. Примак та багато інших. Вони зробили значний крок у збереженні традицій Київської терапевтичної школи, у множенні й збагаченні наукової та клінічної спадщини Феофіла Гавриловича в різних галузях клінічної медицини, зокрема фтизіатрії та нефрології.

Відомо, що Ф. Г. Яновський один із перших в Україні розпочав пропагування методів індивідуальної профілактики туберкульозу. Він приділяв велику увагу підвищенню санітарної культури населення як основного чинника у боротьбі з туберкульозом. Результатом цієї діяльності була публікація у 1891 р. першої в

Україні доступної для широкого загалу популярної брошури "Про сухоти". Ця брошура ще мала назву "Загальнозрозуміле читання для народу". У ній викладені питання особистої та громадської профілактики туберкульозу. До того ж, ще з перших років своєї діяльності Ф. Г. Яновський, ставши членом "Комісії медичних народних читань" у 1885 р., пропагував медичні знання, читав лекції для народу в Контрактовому домі [2].

Того ж року, 31-річний доктор медицини Феофіл Яновський, будучи обраним приват-доцентом Київського університету, залучається до викладацької роботи. Його вступна лекція на тему "Про значення бактеріології в діагностиці й терапії внутрішніх хвороб" висвітлювала методику виявлення збудника туберкульозу і отримала схвальні відгуки колег та була надрукована в університетському журналі. Вже в 1892 році Ф. Г. Яновський почав читати, по суті, перший курс інфекційних хвороб, під назвою "Клінічна мікроскопія і бактеріологія". Також, на прохання головного лікаря Київського військового шпиталю Феофіл Гаврилович читає курс із бактеріології для військових лікарів.

У 1895 р., внаслідок епідемії холери в Україні, за ініціативою видатних вчених того часу О. Д. Павловського, В. Т. Покровського, Г. М. Мінха, В. К. Високовича та Ф. Г. Яновського у Києві було засноване Товариство для боротьби із заразними хворобами, яке ставило на меті запровадження виробництва протибактерійних препаратів та будівництво Бактеріологічного інституту.

Ентузіазм і невичерпна енергія Ф. Г. Яновського, який стояв на чолі ініціативної групи професорів Університету св. Володимира, призвели до створення у 1896 р. Бактеріологічного інституту (зараз Київський науково-дослідний інститут епідеміології та інфекційних хвороб імені Л. В. Громашевського). Його збудовано за рахунок коштів меценатів, цукрозаводчиків Терещенка та Бродського, які фінансували побудову закладів загальнономіського значення, та частково на кошти киян. У день відкриття Бактеріологічного інституту 21 жовтня 1896 р. винахідник вітчизняної протидифтерійної сироватки

Академік Ф. Г. Яновський з учнями на кафедрі внутрішньої медицини (1926 р.)

видатний вчений О. Павловський сказав: “Відкриваючи сьогодні Київський бактеріологічний інститут у матері міст руських після двох років нелегких зусиль і тяжких випробувань, усі ми повинні відчувати глибоке моральне задоволення. Історія буде вищим і справедливим нашим суддею. Історія не забуде періоду створення таких установ у країні, тому що такі акти не минаються для неї безслідно. Майбутнє оцінить наші труди й діяння, усе здорове, реальне й корисне, зроблене нами, ростиме і розвиватиметься” [3].

У 1899 р. Ф. Г. Яновський починає інтенсивно працювати в галузі боротьби з туберкульозом. При науковій раді Олександрівської лікарні було створене “Київське товариство для боротьби з сухотами і бугорчаткою”. Феофіл Гаврилович, узагальнюючи клінічний досвід і спостереження в області терапії туберкульозу, публікує роботу “Терпінол при кровохарканні”. У ній вчений застерігає від надмірного застосування цього препарату, як засобу малоефективного при великих легневих кровотечах і рекомендує застосовувати Терпінол при лікуванні невеликих кровохаркань.

На початку ХХ ст., завдяки дослідженням І. І. Мечникова і Д. К. Заболотного, центром мікробіологічної науки та епідеміології в Україні була Одеса. Медичний факультет Одеського університету в цей період був потужним осередком профілактичної та терапевтичної медицини. Пріоритетним напрямком його діяльності стала епідеміологія і клініка інфекційних захворювань. Київський клініцист Ф. Г. Яновський неодноразово бере участь у спільних науково-практичних дослідженнях з одеськими науковцями. У 1904 р. Одеський університет обирає Ф. Г. Яновського професором кафедри госпітальної терапевтичної клініки. Однак, вже через рік Феофіл Гаврилович повертається до Києва і заступає на професорську кафедру лікарської діагностики Університету св. Володимира, яку очолює протягом 8-ми років. До кожного нового етапу своєї діяльності Ф. Г. Яновський підходив озброєний новими знаннями і власним досвідом.

Професійний авторитет і популярність Ф. Г. Яновського, досвідченого клініциста, в Києві стрімко зростають. Особистий життєвий успіх аж ніяк не вплинув на людські якості Феофіла Гавриловича. Він не зазнався. Про його відповідальне ставлення до своїх учнів та студентів-медиків свідчить такий факт, який був неодиноким, і зберігся серед багатьох переказів київської медичної спільноти. Так, з метою професійної та матеріальної підтримки Феофіл Гаврилович залучав талановитих, але збіднілих студентів до участі у своїх домашніх лікарських прийомах. Він сплачував їм за цю “асистентську” працю вельми пристойні кошти. Ця своєрідна традиція, запроваджена Ф. Г. Яновським, сприяла, передусім, професійному становленню молодих медиків і набуттю ними цінного лікарського досвіду.

У 1909 р. в Росії була створена Ліга боротьби з туберкульозом. Серед першочергових завдань Ліги висувалися поширення відомостей у народі про шляхи зараження туберкульозом, про необхідність своєчасного й наполегливого лікування, створення спеціальних лікувальних та благодійних установ. В Україні одним з активістів Ліги став Ф. Г. Яновський, який розвинув бурхливу діяль-

ність щодо реалізації в Києві її завдань. Так, у 1912 р. було видано близько ста тисяч примірників листівок щодо боротьби з туберкульозом, розпочалося проведення протитуберкульозних “триденників”. Зокрема, у травні 1924 р. відбувся загальний “триденник” в Україні, за винятком Одеської губернії. До цієї події в Києві було випущено 100 тисяч гасел і 20 тисяч листівок, був виданий конспект лекцій для губернських лікарів (1000 екземплярів) та збірник статей “На боротьбу з туберкульозом” (5 тис. примірників) [4].

На початку першої світової війни (1914 р.) Ф. Г. Яновський, як лікар, працював в осередках епідемії інфекційних захворювань, які часто виникали і швидко поширювалися у ті роки. Із властивою йому енергією він брав активну участь у підготовці лікарських кадрів для армії, консультував у багатьох шпиталях. Коли під час війни в країні стала відчуватися нестача медикаментів, Ф. Г. Яновський виступив на засіданні Київського товариства лікарів з доповіддю про необхідність організації виробничої бази для виготовлення власних медичних препаратів для фронту й тилу з вітчизняної лікарської сировини. За видатні заслуги, безкорисне служіння науці, лекторську майстерність, активну громадську діяльність Феофілу Гавриловичу Яновському було надано почесне й рідкісне на той час звання заслуженого професора.

У роки Першої світової і громадянської війн, у 1914–1919 рр. Ф. Г. Яновський, незважаючи на важкі умови воєнного часу, очолює кафедру терапевтичної госпітальної клініки, продовжує наукову роботу й лікарську практику.

1917 рік — розквіт наукової й суспільної діяльності Ф. Г. Яновського: він бере активну участь в організації державних протитуберкульозних закладів, його обирають депутатом Київської міської Ради робітників, селянських і солдатських депутатів, де він активно працює в медико-санітарній секції. Саме в цей час Ф. Г. Яновський проявив себе видатним організатором охорони здоров'я: як депутат міської ради він наполегливо домагається організації лікарень і відділень для хворих на туберкульоз легень, він піклується про створення притулку для безнадійних туберкульозних хворих. Багато було зроблено ним для розвитку санаторно-курортної справи. З ім'ям Ф. Г. Яновського пов'язане відкриття перших курортів, зокрема для використання кліматичних факторів у лікуванні хворих на туберкульоз, за його ініціативи при Національній академії наук була створена комісія по вивченню курортів України. Відкриття мережі протитуберкульозних санаторіїв в Україні й, зокрема, приміських санаторіїв у Боярці та Пущі-Водиці — теж заслуга Ф. Г. Яновського. Крім того, він очолював Товариство нічних лікарських чергувань — це прообраз сучасних станцій швидкої допомоги та організував першу в Україні станцію туберкулінізації населення.

З 1917 р., коли Рада Київського університету св. Володимира схвалила ідею створення своєї філії в Криму, Ф. Г. Яновський бере безпосередню участь в організації Сімферопольського медичного інституту (нині — Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського). 11 травня 1918 р. в Ялті відбулося урочисте відкриття Таврійського філіалу відділення

Київського університету св. Володимира, де професор Ф. Г. Яновський отримує посаду завідуючого кафедрами терапії та нефрології.

У 1921 р. на Всеукраїнській конференції з питань медичної освіти, враховуючи гостру потребу населення в кваліфікованій допомозі, приймається рішення про введення спеціалізації в систему підготовки лікарів. Того ж року медичний факультет був перетворений в Київський медичний інститут, а на посаду завідуючого кафедрою факультетської терапевтичної клініки з курсом інфекційних хвороб обирають Ф. Г. Яновського, який до останніх днів свого життя був її завідувачем. Прихід Ф. Г. Яновського на кафедру поживав роботу клініки, що протягом останніх трьох років, після залишення її В. П. Образцовим та у зв'язку із складною політичною ситуацією тих років у Києві, до певної міри занепала. Адже тоді було намагання відродження української державності, яке відбувалося в умовах дуже складних і динамічних політичних подій: дві революції, іноземна інтервенція, жорстока, безпощадна громадянська війна. Протягом 1917–1920 рр. в Україні велась боротьба за соціальне і національне визволення, яка супроводжувалася небаженою економічною та соціально-політичною руїною. В країні активно діяли численні політичні партії як загальноросійського, так і національного спрямування, які по-різному впливали на верстви українського населення. У результаті гострої боротьби перемогли сили, які стояли за радянський шлях розвитку [5].

Виступаючи в 1922 р. на Київській губернській нараді з проблем туберкульозу з доповіддю, Ф. Г. Яновський запропонував ряд істотних для того часу протитуберкульозних заходів і був обраний головою протитуберкульозної секції Київського єдиного наукового медичного товариства. 10 лютого 1922 р. на I всеросійській конференції по боротьбі з туберкульозом було визнано, що центром організації боротьби з цією недугою в країні є диспансер і було прийнято рішення про необхідність створення в країні науково-дослідних інститутів туберкульозу. Так, при активній участі Ф. Г. Яновського на базі восьмої міської туберкульозної лікарні 28 листопада 1922 р. постановою Ради Народних Комісарів № 112 був створений Київський туберкульозний інститут (нині — Державна установа “Національний інститут фтизіатрії і пульмонології імені Ф. Г. Яновського Національної академії медичних наук України”). У цьому Інституті працював консультантом та був головою Вченої ради Феофіл Гаврилович Яновський. Він широко розгорнув наукову, педагогічну й клінічну роботу в області туберкульозу, що, безсумнівно, відіграло значну роль у досягненні успіхів у боротьбі з туберкульозом в Україні на той час. У 1928 р. Інституту було присвоєно ім'я академіка Ф. Г. Яновського.

Одним із важливих і особливо плідних напрямів наукової і практичної діяльності Ф. Г. Яновського були питання захворювань органів дихання і перш за все проблема ефективного лікування туберкульозу. Він вніс багато нового і оригінального у розуміння особливостей захворювання, до питань діагностики, клініки, профілактики і лікування цієї недуги. Глибиною клінічного аналізу відзначається концепція Ф. Г. Яновського про взаємозв'язки між туберкульозом та іншими хворобами легень.

Підкреслюючи, що при легеневому туберкульозі нерідко спостерігається емфізема легень, він звертав увагу на те, що її розвитку сприяють також бронхіт і бронхіальна астма, які можуть маскувати латентний чи зтяжний туберкульоз легень. Це дало йому підставу висунути концепцію: бронхіальна астма і емфізема легень, що можуть виникнути у хворого на туберкульоз, призводять до того, що він перебігає менш активно, при цьому нерідко виникає тенденція до розвитку фіброзу. Багаторічне вивчення проблеми цієї недуги стало підґрунтям для створення Феофілом Гавриловичем фундаментальної праці “Туберкульоз легень”, робота над якою була розпочата в Криму у 1920 р. Підручник цей згодом кілька разів перевидавався ще за життя автора (у 1923, 1924 та 1931 рр.) і залишався кращим посібником для цілого покоління лікарів. Саме в цій праці Ф. Г. Яновський досить повно висвітлив питання позалегенової локалізації туберкульозу, глибоко і змістовно описав клініку нетуберкульозних змін у внутрішніх органах при захворюванні на туберкульоз. Він, зокрема, описав зміни серцево-судинної системи при туберкульозі легень, зміни крові, психічного стану хворого та нервової системи при туберкульозі.

Серед інших проблем органів дихання Ф. Г. Яновський приділяв значну увагу діагностиці раку легень. Він відкрив загальновідомий перкуторний симптом “кам'янистої” тупості, що описаний у виданій після смерті вченого праці “До семіотики ексудативного плевриту”, (1935 р.). У 1927 р. ним написаний розділ “Емфізема легких” в монографії “Частная патология и терапия внутренних болезней” під керівництвом Г. Ф. Ланга та Д. П. Плетньова. У своїй програмній доповіді “Сучасний стан діагностики раку шлунка” на I Всеукраїнському з'їзді терапевтів у 1926 р. Ф. Г. Яновський висвітлив питання щодо наукових досліджень і з цієї проблеми.

Лікар Ф. Г. Яновський ще в 1902 р. встановив у хворого діагноз інфаркту легені — омертвіння частини дихального органу, такий стан було визначено вперше в світовій лікарській практиці. Також він вперше в світі описав діагностичне значення бронхіальних зліпків (“До розпізнавального значення бронхіальних зліпків”, 1902 р.). У цьому ж році з-під його пера вийшла праця “До патології гнійних ангіохолітів” (1902 р.). У співавторстві з В. К. Високовичем Феофіл Гаврилович довів туберкульозне походження казеозної пневмонії (“До симптоматології й патогенезу сиркової пневмонії”, 1901 р.), а також написав працю “Дерматоміозит”, що стала обґрунтованим дослідженням вчення про захворювання сполучної тканини — колагенозів. Ф. Г. Яновський вперше дав визначення “кон'юнктивального симптому” при висипному тифі (“До семіотики і діагностики висипного тифу”, 1921 р.). Він видав унікальну у світовій літературі працю “Клінічне значення запаху” (1925 р.), де встановив діагностичне значення запахів поту при різних захворюваннях, зокрема у хворих на туберкульоз він виявив і описав особливість поту, яка нагадує запах прілого сіна.

Продовжуючи традиції класика вітчизняної медицини С. П. Боткіна, який пропонував об'єктивне обстеження хворого, Феофіл Гаврилович розробив і впровадив у клінічну практику діагностики туберкульозу “парадоксальне сполучення”, суть якого викладена в праці “До

перкусії легеневих верхівок при бугорчатці" (1912 р.). Під "парадоксальним сполученням" він розумів комбінацію звуків різної висоти, що виникають при перкусії грудної клітки хворого на туберкульоз. Сучасні фтизіатри й дотепер широко користуються діагностичною ознакою, описаною Ф. Г. Яновським при розпізнаванні ранніх форм туберкульозу.

Оцінюючи наукову спадщину видатного вченого, слід зазначити його вагомий внесок у становлення клінічної нефрології в Україні. Адже вчення про хвороби нирок, яке зародилося у Київській терапевтичній школі, пов'язане з іменем одного з її засновників — Ф. Г. Яновського. У його клініці були розроблені основи діагностики, клініки і класифікації захворювань нирок і сечовидільних шляхів. Він вивчав питання дієтичного харчування хворих нефрологічного профілю, які мають актуальне значення і для сучасної нефрології [6]. Питаннями нефрології Ф. Г. Яновський зацікавився ще в 1907 р., коли сам перехворів на гострий гломерулонефрит. Хвороба закінчилася благополучно, але вона збудила інтерес вченого до цього виду патології. Великої уваги, з точки зору вдосконалення і впровадження в практику нових методів діагностики захворювань нирок, зокрема нефритів, заслуговує стаття Ф. Г. Яновського "До семіотики гострих нефритів" (1907 р.). Про її новизну і актуальність свідчить той факт, що невдовзі після публікації в Росії цю працю надрукували у Франції. Так само, по-новаторському, прозвучала його програмна доповідь "Про сучасний стан дієтики при нефритах" на міжнародному фізіотерапевтичному конгресі в Берліні у 1913 р. Дієтика при захворюваннях нирок, зокрема при нефритах — одна з найважливіших проблем, яку розробляла школа Ф. Г. Яновського. У 1927 р. ним також була видана монографія "Діагностика захворювань нирок у зв'язку з їх патологією", яка містить опис низки діагностичних симптомів гострого нефриту, по-новому тлумачить деякі вже відомі симптоми. Останніми працями в області нефрології були "Основи терапевтичних заходів при сечових каменях раніш і тепер" та "Сифіліс нирок" (1928 р.) [7]. Започаткована Ф. Г. Яновським клінічна нефрологічна школа мала своє продовження у дослідженнях його учнів: В. Василенка, А. Зюкова, А. Каковського, Б. Шкляра. Це сприяло створенню у 1960-х рр. Київського НДІ урології та нефрології (з 2002 р. — Інститут нефрології НАМН України).

У 1918 р. указом, підписаним гетьманом Павлом Петровичем Скоропадським, була створена Українська академія наук, першим президентом якої обрали академіка В. І. Вернадського. З приходом до влади більшовиків, декретом від 14 червня 1921 р. Рада Народних Комісарів УРСР схвалила "Положення про Українську академію наук", згідно з яким Академія визнавалася найвищою науковою державною установою республіки і підпорядковувалася наркомату освіти. Її було перейменовано у Всеукраїнську академію наук, що декларувало намір об'єднати в рамках однієї організації наукову інтелігенцію всіх українських земель. Згідно зі статуту Академія мала три наукові відділи — історико-філологічний, фізико-математичний і соціально-економічний. До фізико-математичного відділу входили тех-

нічна і медична кафедри, яка включала кафедру клінічної медицини, на чолі з Ф. Г. Яновським [8]. У 1927 р. Ф. Г. Яновський, першим із клініцистів був удостоєний звання академіка Всеукраїнської академії наук.

Ф. Г. Яновський був редактором 1-го видання Великої Медичної Енциклопедії, членом редколегії журналу "Лікарська справа", довго працював як співредактор журналів: "Врачебное дело", "Український медичний архів", "Вопросы онкологии", рецензував нову медичну літературу на прохання редакції журналу "Русский врач".

Феофіл Гаврилович, будучи європейськи освіченою людиною, володів кількома мовами, працював у багатьох клініках та лабораторіях за кордоном, тому не дивно, що в колі його знайомих була творча інтелігенція України. Постійними пацієнтами Феофіла Яновського впродовж багатьох років були чимало відомих артистів, викладачів, письменників, таких як Михайло Старицький, Іван Карпенко-Карий, Микола Лисенко, Володимир Короленко, Леся Українка і Марія Заньковецька.

Як лікарю і науковцю, Ф. Г. Яновському присвячено багато науково-популярних статей і монографій, але його особисте життя висвітлювалось небагатослівно, хоча і було не менш драматичним. Як відомо, Ф. Г. Яновський був одружений з Ганною Вікторівною Григорович-Барською, яка походила з відомого роду, в сім'ї виховувалось 3 дітей: Віктор, Михайло та Ася. Ганна Вікторівна була раціональною основою у їхній родині. Вона не лише захищала чоловіка від незчисленної ватаги професіональних прохачів та різних аферистів, а й взяла на себе значну частину його справ. Так, вона організувала на вул. Виноградній дім-притулок для хворих, які виписувалися з Олександрівської лікарні, з метою їх реабілітації та повного одужання [9].

Улюбленим місцем відпочинку родини Яновських було м. Острог Рівненської області, багате на історичні пам'ятки та славне минуле, якими цікавилася родина Яновських. Перебування тут знаменитого лікаря завжди приваблювало велику кількість хворих, яких охоче і безкоштовно приймав Феофіл Гаврилович. І донині зберігаються в Острозькому історико-краєзнавчому музеї його листи й документи, вірніше листування з хворими, яким лікар детально описував способи застосування тих чи інших медичних препаратів, можливі ускладнення під час їх прийому.

Драматичним видався для сім'ї Яновських 1925 рік. Донька Ася, яка вийшла заміж та виїхала до Франції, захворіла на туберкульоз легень і, перебуваючи на лікуванні, потребувала допомоги батька. У зв'язку з її тяжким станом Феофіл Гаврилович разом з дружиною планува-

Професор Ф. Г. Яновський

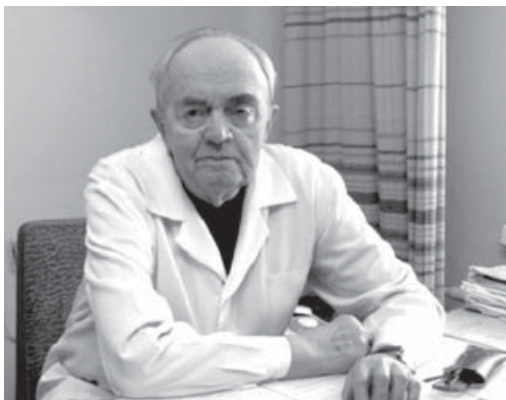

З ініціативи О.С. Мамолати перед фасадом інституту споруджено пам'ятник видатному лікарю-гуманісту академіку Ф.Г. Яновському (скульптор — народний художник України О. Скобликов, архітектор — М. Кислий)

ли поїздки до Парижу. Однак, через необхідність хірургічного втручання з приводу вентральної грижі у дружини Феофіла Гавриловича поїздки була відкладена. Та через 3 дні після операції Ганни Яновської прибула звістка про смерть дочки, внаслідок чого у матері виник реактивний стан з депресивним синдромом, який прогресував та набув тяжкого перебігу, до якого приєдналося ще й запалення легень. Через півтора року дружина Ф. Г. Яновського померла.

Подальша доля синів Ф. Г. Яновського склалася трагічно: старший син Віктор, юрист за фахом, товариш Михайла Булгакова, з яким навчався у 1-й Київській гімназії, у 1938 р. був арештований за звинуваченням у націоналізмі без права переписки; він помер у 1942 р. в таборі для в'язнів. Молодший син Михайло, архівіст і бібліограф, автор монографії "Про книгу" (1929 р.), виїхав за кордон, де й загинув у 1940 р. в Мексиці.

Син Віктора, рідний онук Феофіла Гавриловича, Георгій Вікторович Яновський, відомий український кардіолог, професор, з 1979 до 1992 р. очолював у Інституті кардіології імені М. Д. Стражеска (нині — Національний

Онук Ф.Г. Яновського, син Віктора Яновського — Георгій Вікторович Яновський

науковий центр "Інститут кардіології імені академіка М.Д. Стражеска" НАМН України) відділення функціональної діагностики та серцевої недостатності, а з 1992 р. працював головним науковим співробітником відділення серцевої недостатності (помер 19 серпня 2006 р.) [10].

8 липня 1928 р. перестало битися серце видатного клініциста і всесвітньо відомого вченого Феофіла Гавриловича Яновського. Помер він у Києві. Ця смерть була драматичною подією для Києва, його городян і околиць столиці. Вона приголомшила все місто. Не сотні, навіть не тисячі людей, а весь Київ сприйняв цю втрату, як свою особисту. Кияни, серед яких переважно більшість складала прості, працюючі люди, прийшли попрощатися зі своїм, істинно народним лікарем. Вони вишикувалися величезним живим коридором вздовж київських вулиць до самого Лук'янівського кладовища [11].

Відспівували Феофіла Гавриловича священники усіх конфесій — християнських, юдейських та мусульманських — бо для знаменитого лікаря, який строго дотримувався клятви Гіпократу, не було поділу людей за жодною ознакою. Бідним він разом з рецептом давав свої гроші на придбання ліків. Він завжди активно цікавився станом своїх пацієнтів. Девізом життя Феофіла Яновського були слова: "Борючись із хворобами і нещастями, ми вдосконалюємо життя — це і є головна мета лікарської діяльності".

Невмируща слава про людяного, співчутливого, високопрофесійного лікаря і всесвітньовідомого вченого Феофіла Гавриловича Яновського назавжди залишиться у серцях наших співвітчизників і світової медичної громадськості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Яновський, В. М.* Біографічні відомості про академіка Теофіла Гавриловича Яновського [Текст] / В. М. Яновський // Збірник пам'яті академіка Теофіла Гавриловича Яновського. — Видавництво ВУАН, 1930. — С. 16, 21.
2. *Слепуха, І. М.* Научная и педагогическая деятельность академика Ф.Г. Яновского [Текст] / І. М. Слепуха, В. Г. Мясников // Врачебное дело. — 1991. — № 5. — С. 113–116.
3. *Волощенко, Ю.* Зворотний бік медалі [Текст] / Юрій Волощенко // Дзеркало тижня. — 2010. — № 4. — С. 5–12 лютого.
4. *Коровкин, В. С.* О "Туберкулезных трехдневниках" в Украине [Текст] / Укр. пульмонолог. журн. — 2002. — № 3. — С. 68–71.
5. *Мирончук, В. Д.* Історія України [Текст]: навчальний посібник / В. Д. Мирончук, Г. С. Ігошкін. — Вид. 2-ге, випр. — К.: МАУП, 2002. — С. 185.
6. *Шуліпенко, І. М.* Київська терапевтична школа. Історія виникнення і розвитку [Текст] / І. М. Шуліпенко // Внутрішня медицина. — 2007. — № 1. — С. 55.
7. *Липкань, А. Є.* Ф. Г. Яновський [Текст] / А. Є. Липкань. — Київ: Здоров'я, 1974. — С. 23–24.
8. *Національна академія наук України* [Електронний ресурс] / Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. — Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>.
9. *Аронов, Г.* Був такий лікар [Текст] / Г. Аронов. — Київ: Веселка, 1980. — С. 23–24.
10. *Яновский, Г., Следзевская, И.* Мы долгое время жили с клеймом репатриированных [Текст] / Альбина Петрова // Комсомольская правда. — 1998. — 13 ноября С. 8–9.
11. *Пасько, І.* "Святий лікар" (до 145-річчя з дня народження Феофіла (Теофіла) Яновського [Електронний ресурс] / Українознавство — 2005: Календар-щорічник. — Режим доступу: <http://uaznavstvo.univ.kiev.ua/ua/Calendar/Calendar-2005/Pasko2.html>.